

K niektorým faktorom vzniku a vývoja *polis*

Lukáš Jeník

A brief view of selected factors influencing the origin and development of *Polis*

The aim of the article is to present the Greek polis as a space where the birth of the Greek miracle took place. Polis did not only represent a social and political structure, but also a space that allowed the development of Greek culture. That is why the Greek polis cannot be simply identified with an idealized mental construction of the paradigmatic political community of the 5th century BC. The article presents selected factors that influenced the development of the Greek polis as a specific ancient form of political existence. It shows that the central factor that helped to shape the ancient Greek political community was the search for justice.

Key words: Polis, justice, egalitarianism, Jean Pierre Vernant, Victor Ehrenberg.

Grécka antická kultúra klasického obdobia je v širšom povedomí známa predovšetkým vďaka zachovaným fragmentom materiálnej a duchovnej kultúry, ktoré prežili a žijú už niekoľko historických renesancií. Prvky architektúry, sôch a umenia vo všeobecnosti, motívy antických dramatikov, historikov a filozofov sú prítomné v starších i moderných dejinách západnej civilizácie. Kontinuum antického dedičstva nezaniklo ani po páde Rímskej ríše a nástupe kresťanskej kultúry, ktorá bola v nedávnom období vykresľovaná ako hrubá čiara medzi antikou a renesanciou. Práve naopak, antické dedičstvo prežilo (a naďalej prežíva) v cirkevnej kultúre, filozofii a teológii kresťanstva, aby sa opätovne dostala k slovu v humanizme a renesancii, najmä po páde Byzantskej ríše.¹

Renesancia antického dedičstva sa potom v dejinách európskej materiálnej i duchovnej kultúry objavuje pravidelne ako kultúrny evergreen. Antickí filozofi – naprieč rozsiahlymi dejinami antického myslenia – predstavujú neoddeliteľnú súčasť histórie filozofie a staršie dejinné i súčasné návraty k Platónovi, Aristotelovi, stoickej či helenistickej filozofii, predstavujú stály zdroj inšpirácie pre metafyziku, etiku i spiritualitu. K renesancii antických ideálov v umení sa prihlásili umelci počnúc 15. storočím až po klasicizmus 18. storočia. Zoznam kultúrneho dedičstva antickej kultúry Grécka je, samozrejme, širší ako symboly umenia, fráz o demokracii či dedičstva filozofov a ako príhodne uvádza Szlezák,

¹ Porov. KRISTELLER, P. O.: *Renaissance Thought: The Classic, Scholastic, and Humanist Strains*. New York : Harper&Row, Publishers, 1961, s. 92 – 119. Pozri tiež HANKINS, J.: *Humanismus, scholastika a renesanční filosofie*. In: HANKINS, J. (ed.): *Renesanční filosofie*. Praha : OIKOYMENH, 2011, s. 47 – 71.

máme byť začo Grékom vďační.² Komu a čomu však vďačia za fenomenálny úspech civilizačného a kultúrneho rozmachu samotní Gréci a ich kultúra, ako ju poznáme dnes? Čo zapríčinilo akceleráciu kultúrneho vývinu od 7. storočia po 4. storočie pred Kr., na konci ktorého existoval svet súperiacich mestských štátov (*poleis*) vo vojnovom konflikte, ktorému – ako sugestívne predstavuje Victor Davis Hanson³ parafrázujúc Tukydidesa – nebolo rovno?⁴

Na tieto otázky nie je jednoznačná odpoveď, pretože sa pohybujeme medzi tým, čo možno nazvať konfliktom hypotéz. Na jednej strane je tu hypotéza o svojbytnej genialite a tvorivom potenciáli gréckej civilizácie, ktorá v dejinách myslenia smeruje k preceňovaniu gréckej kultúry, čo končí vo fenoméne helenománie. Na druhej strane stojí hypotéza aktívneho formovania Grékov ich staršími súrodencami, ktorá má tendenciu podceňovať kreativitu gréckej civilizácie. Ako iné veľké civilizácie, tak si aj grécky antický svet prešiel svojim vývinom od temného obdobia po svoj zánik, od postupnej emancipácie po vrchol, až k asimilácii inými politickými či národnými celkami. V tomto procese môžeme badať zdôvodnenia oboch spomínaných hypotéz; grécku originalitu i počiatkový cudzorodý vplyv, ktorý umenšuje dojem z gréckeho zázraku. Grécku civilizáciu však nepochybne charakterizujú originálne kultúrne znaky, ktoré nemožno vnímať ako výsledok iba pasívneho preberania, ale tiež originálneho pretvorenie cudzích vplyvov.⁵ Charakteristická kultúra sa totiž rodí v niečom nanajvýš originálnom – v mestskom štáte (*polis*). Je to obec, (obce) ktorá predstavuje ono médium, nesúce ostatné znaky svojbytnej kultúry, ktorú v podobe ako ju získava v procese svojho vývinu od 8. storočia pred Kr., nenachádzame v iných starovekých kultúrach.

Po predstavení cudzorodých vplyvov, ktoré grécku kultúru formovali priamo i nepriamo, je predstavená trojica vybraných vnútorných faktorov, ktoré viedli k špecifickej formálnej podobe politického útvaru mestského štátu (*polis*). Obsahom poslednej časti je načrtnutie problému definície obce, ktorú nemožno stotožniť ani s idealistickou predstavou demokracie, generovanou o niekoľko storočí neskôr, ale zároveň ani so všeobecným hľadaním odpovede na otázku spravodlivej spoločnosti. *Polis* totiž nepredstavuje len vyjadrenie podoby spravodlivosti, ale je tiež nástrojom jej hľadania.

2 SZLEZÁK, T. A.: *Za čo vděčí Evropa Řekům*. Praha : Oikoymenh, 2014.

3 Porov. HANSON, V. D.: *A war like no other: how the Athenians and Spartans fought the Peloponnesian War*. New York : The Random House, 2005, s. 23 – 26.

4 Vojnový konflikt Aténčanov a Lacedemončanov nebol len „občianskou“ vojnou dvoch gréckych mestských štátov, ale panhelénsky kultúrnym a politickým konfliktom medzi odlišnými imperiálnymi politikami hlavných aktérov. Tukydidés na viacerých miestach zachytáva atmosféru radikálnej polarizácie gréckej spoločnosti, ktorej prejavmi sú zmeny spojenectiev, vnútorné konflikty a politický boj odohrávajúci sa medzi znepriatelenými stranami, ale aj vo vnútri nich. Pozri TUKYDIDES: *Dejiny peloponézskej vojny*. Bratislava : Tatran, 1985, I/§23, s. 33, I/§139 – 146, s. 86 – 91, II/§8 – 9, s. 98 – 99 a predovšetkým III/§82 – 84, s. 189 – 191.

5 Obe spomenuté hypotézy našli v dejinách svojich horlivých reprezentantov, ktorí buď akcentovali význam a originalitu antickej kultúry Grécka a umenšovali ostatné, alebo naopak, opomínali fundamentálnu úlohu Grécka v romantickom návrate k iným kultúrnym epochám Európy. Idealistické návraty k antickej epoche (Vasari, Winckelmann, Goethe), ale tiež romantizujúci návrat k stredoveku (Burke, Ruskin, Morris, ale aj Goethe) sa v dejinách novovekej európskej kultúry striedajú a vymedzujú navzájom.

Zámerom takto štruktúrovaného textu je zdôrazniť vybrané faktory a kontext uvažovania o gréckej obci ako priestore, ale tiež médiu rozvoja antickkej gréckej kultúry. Skúmanie širšieho kontextu vzniku gréckych mestských štátov tak predstavuje nielen určité predporozumenie potrebné pre politológiu, ale aj pre filozofiu. Zameranie sa na kontext však v sebe nesie prirodzený, no zároveň odôvodnene kritizovateľný metodologický nedostatok, a tým je absencia zhodnotenia primárnej literatúry. S tým súvisí aj príliš široký referenčný rámec (a tiež rozsah), do ktorého je situovaná debata o fenoméne mestského štátu. Predkladaný text však nemá ambíciu byť vyčerpávajúcou štúdiou všetkých faktorov, ktoré súviseli so vznikom a formovaním gréckeho mestského štátu, ale iba niektorých. Pretože cieľom textu je predstaviť práve výsek z kontextu ako zdroja predporozumenia, je jeho motiváciou syntetizovať informácie z viacerých oblastí, a preto je vhodné cielene pracovať predovšetkým so sekundárnymi zdrojmi k primárnym prameňom (Vernant, Ehrenberg) a vyhnúť sa detailnejším sondám do myslenia konkrétnych antických autorov.⁶

1. Pred zrodom gréckeho zázraku

Grécke dobíhanie starších civilizácií či Egyptanov, alebo Babylončanov možno badať už období mykénskej kultúry u Achájcov, ktorí do európskych dejín vstupujú v období, keď Egypt či blízkovýchodné kultúry existujú ako politické mocnosti už niekoľko storočí. Aj u Achájcov nachádzame medzikultúrne výmeny s Krétou a orientálnymi kultúrami, ktoré napomáhajú formovaniu mykénskej spoločnosti. To sa prejavuje centralizáciou, kde hrá dominantnú rolu spojenie koruny a náboženstva.⁷ Koniec starovekých Mykén a palácovej kultúry mykénskej civilizácie je zviazaný s viacerými okolnosťami. Životaschopnosť mykénskej civilizácie sa vyčerpala štandardnými činiteľmi, ktorými sú vojna, geopolitické a klimatické zmeny. Avšak k radikálnemu uhasnutiu civilizácie v dovtedajšom gréckom kultúrnom svete napomohla aj migrácia nových kmeňových skupín a nástup dórskeho kmeňov.

V historiografii je tzv. grécky stredovek – chápaný ako metafora uhasnutia – datovaný medzi roky 1100 až 700 pred Kr. Počas tejto epochy dochádza najprv k radikálnemu prerušeniu kontinuity medzi staršou a už len tlejúcou mykénskou kultúrou a novými kmeňmi, ktoré s ňou prichádzajú do styku.⁸ Rozdrobenie starších centralizovaných politických útvarov prispelo k prirodzenej izolácii nových spoločenstiev a kým dôjde k postupnej kultúrnej emancipácii starších Iónov v Malej Ázii či Dórov v oblasti Peloponézskeho polostrova, je grécky svet v kultúrnom „blackoute“. Azda najsymbolickejším príkladom tohto

6 Moja vďaka patrí cteným recenzentom, ktorých kritické a konštruktívne pripomienky a postrehy napomohli zdôvodniť zámer predkladaného textu a zlepšiť jeho finálnu podobu.

7 Porov. VERNANT, J. P.: *Počátky řeckého myšlení*. Praha: Oikymen, 1995.

8 Porov. BURN, A. R.: *The Pelican History of Greece*. Middlesex (England): Penguin Books Ltd, 1965, s. 60 – 61.

reštartu je zánik písomnej kultúry na väčšine území dovtedy civilizovaného sveta starších gréckych kultúr.

Neskoršie *poleis* gréckeho sveta, ktoré sú výkladnými skriňami gréckej civilizácie delí od tohto reštartu niekoľko storočí, no napriek tomu je kultúra klasického grécka v mnohom výsledkom procesov, ktoré presahujú iba niekoľko generácií.⁹ Ak je kultúra a výchova druhou prirodzenosťou človeka hodno dodať, že k osvojeniu si tohto habitu viedla dlhá cesta, ktorú však Gréci zvládli veľmi rýchlo. Aké činitele akcelerovali túto premenu gréckej spoločnosti po tvrdom reštarte a viedli k vzniku gréckeho zázraku, k špecifickej podobe gréckeho myslenia?

Ukázkovým prípadom vplyvov na grécku kultúru sú kultúrne výpožičky, ktoré Gréci preberajú z iných kultúr. Tie priamo i nepriamo vplývali na identitárnu politiku Grékov a aj materiálnu a duchovnú kultúru. Gréci sa proti týmto vplyvom – priamym i nepriamym – vymedzovali alebo ich prijímali.

1.1 Pôžičky a zúročenie

Grécka antická civilizácia sa rodí postupne a procesy, ktorých výsledkom sú kultúrne symboly ako Akropolis v Aténach, či materiálna kultúra „odšťahovaná“ do svetových múzeí po celom svete, má svoj pôvod už v onom „gréckom stredoveku“. Jedným z faktorov, ktorý vplýval na počiatok gréckej civilizácie, je novovzniknutá kultúrna a hospodárska výmena medzi novými osadníkmi a koexistujúcimi národmi. Edward Hussey poukazuje na vplyv iných kultúr predovšetkým na oblasť Malej Ázie, kolonizovanej prvými gréckymi kmeňmi už na prelome 2. a 1. tisícročia pred Kr. Do tejto oblasti neskôr prenikajú predovšetkým lónovia.¹⁰

Približne od 8. storočia pred Kr. dochádza k opätovnej hospodárskej a kultúrnej výmene s ich blízkovýchýchodnými susedmi. Časom táto intenzita vzájomných kontaktov narastá a nakoľko je Grécko osídlené kmeňovou skupinou lónov aj mimo oblastí prímoria Malej Ázie, dostávajú sa kultúrne podnety do Atiky a tak i do Atén.¹¹ Transferu kultúry nenapomáha len kultúrna výmena a obchod, ale zároveň príbuznosť jazyka kmeňových skupín medzi gréckymi

9 Porov. EHRENBURG, V.: When Did Polis Rise? In: *The Journal of Hellenic Studies*, roč. 57, 1937, č. 2, s. 147 – 159.

10 Porov. HUSSEY, E.: *Predsokratici*. Praha : Petr Rezek, 1997, s. 14 – 19. Niektoré výpožičky sú hypotézami, ktoré zatiaľ nie je možné považovať za overené. Parafrázujúc Husseya, pri hodnotení ich predpokladaného vplyvu si treba počínať obozretne. Je prirodzené predpokladať, že k takýmto kultúrnym a hospodárskym výmenám dochádzalo. Tvrdiť však, že Gréci prevzali hotový produkt, akýsi súbor vedeckých myšlienok z inej kultúry, si vyžaduje podstatne vyššiu mieru archeologických dôkazov, než predstavuje súčasný stav bádania. Pojem výpožičky možno preto brať aj v prenesenom zmysle slova ako investíciu, ktorú grécka kultúra kreatívne zužitkovala. Zdôvodnenou príčinou tohto zdokonalenia je však špecifikum gréckej filozofie, ktoré súvisí s postupnou podobou sekularizácie. Pozri VERNANT, J. P.: *Počátky řeckého myšlení*, s. 17 – 30. Rovnaké výpožičky možno badať aj u predchádzajúcich obyvateľov Grécka, v civilizácii mykénskej kultúry a tiež v mínojskej kultúre. Obidve menované kultúry charakterizuje mnoho kultúrnych výpožičiek z Egypta či Chetitského kráľovstva.

11 Porov. HUSSEY, E.: *Predsokratici*, s. 15.

kmeňmi. Dialekty dórskej, aiolskej či iónskej gréčtiny sa od seba odlišujú, no napriek tomu ich spájala podobnosť, ktorá dopomáhala obchodu a vzájomnému styku.

Bezprostrednými susedmi Grékov v malej Ázii boli na severe a východe Skýtovia, Lýdovia a Frýgovia, ktorých reprezentantov nachádzame aj ako súčasť Homérovho sveta (Midas, Gyges, Tantalos). Ďaleko pred vzmachom antických obcí klasického obdobia, čo je samo o sebe témou podnetnej analýzy, predstavovali kultúry uvedených barbarských národov etablované politické celky. Frýgovia a Lýdi, ktorí ovládali niekoľko iónskych miest, boli charakteristickí predovšetkým svojím bohatstvom, pochádzajúcim z geopolitických pomerov a vzťahov či nerastných zdrojov. Pre grécke obce na pobreží Malej Ázie predstavovali tieto ríše hospodársky nadštandard, a to nielen bohatstvom, ale existenciou finančníctva a platidla zo vzácnych kovov.¹²

Smerom na východ dominovala do 7. storočia pred Kr. Asýrska ríša. Novoasýrska ríša predstavovala jednu z najprogresívnejšie sa rozvíjajúcich sa mocností, ktorej politické ambície predstavovali zdroj politického pohybu a zmien na Blízkom východe. Imperiálny vzmach Asýrčanov bol postavený na sofistikovanej vojenskej logistike a stratégií, ktorá formovala neskoršie podoby vojnových aktivít.¹³ Po páde Asýrskej ríše dochádza k nástupu Babylončanov, Médov a napokon Peržanov. Do gréckeho antického sveta sa z týchto oblastí importujú znalosti astronómie, akými sú pozorovanie planét a ich dráhy, mytologické naratívy,¹⁴ a napokon matematika.

Práve na tejto oblasti možno ukázať, v čom spočíva prekročenie chápania matematiky antickými autormi Grécka. Na rozdiel od používania matematiky v Babylonskej ríši, čo súviselo prevažne s astronomickými pozorovaniami a astrológiou, ktoré sa kumulovali niekoľko stáročí, Gréci prekročili toto striktné inštrumentálne chápanie matematiky. V období medzi 5. a 3. storočím pred Kr. prinášajú radikálne nové chápanie, ktoré je takpovediac paradigmaticky odlišné od chápania matematiky u starších. Objavuje sa elementárna teória čísel a jeden z najtypickejších symbolov antickej vedeckej kreativity – euklidov-

12 Lýdske mince z „lýdskeho kameňa“, razené z elektrum (prirodzene sa vyskytujúca zmes vzácnych kovov striebra, zlata a stopového množstva medi a iných vzácnych kovov) predstavovali nielen najstaršie antické platidlo, ale zároveň aj významný civilizačný artefakt, ktorý od nich Gréci prevzali. Pozri KONUK, K.: Asia Minor to the Ionian Revolt. In: METCALF, W. E. (ed.): *The Oxford Handbook of Greek and Roman Coinage*. Oxford: Oxford University Press, 2012, s. 43 – 51.

13 Pozri DUBOVSKÝ, P.: *Hezekiah and the Assyrian Spies: Reconstruction of the Neo-Assyrian Intelligence Services and its Significance for 2 Kings 18 – 19*. Roma: Editrice Pontificio Instituto Biblico, 2006. Bola to prvá mocnosť, ktorej súčasťou vojska boli i rôzne typy rozvediek. Okrem rozvediek v bežnom zmysle slova mala Asýrska armáda náboženskú rozvedku, ktorej cieľom bolo predpovedať či zisťovať logistické podmienky na základe náboženskej praxe. Obidve zložky, bez ohľadu na metódu, však boli inštrumentami vojenskej stratégie a náboženstvo bolo inštrumentalizované politickými cieľmi.

14 Práve mytologické naratívy, kozmológie a kozmogónie ako niečo, čo je typické pre Grécku kultúru, predstavujú nexus medzi samotnými Grékmi a staršími starovekými civilizáciami. Nejde len o prvoplánové podobnosti panteónov (počet, nebeský pár a pod.). Thomson, odvolávajúc sa na staršie bádania, poukazuje na príbuznosti rituálnych tradícií medzi blízkovýchodnými kultúrami (Mezopotámia, Egypt) a gréckou civilizáciou. K uvedenému pozri CORNFORD, F. M.: *Dalla religione alla filosofia: Uno studio sulle origini della speculazione occidentale*. Lecce: Argo, 2002. Na jeho závery nadväzuje aj Thomson. Porov. THOMSON, G.: *První filosofové: O staré řecké společnosti II*. Praha: STPL, 1958, s. 140 – 153.

ská geometria. Ak je veda charakterizovaná predmetom skúmania, metódou a svojou terminológiou, tak chápanie matematiky ako vedy môžeme zviazať len s gréckou kultúrou. Napriek matematickým znalostiam, s ktorými sa stretneme v babylonskej či egyptskej kultúre, koncept axiómy, teorémy, definície a dôkazu je niečo, čo sa síce objavuje podstatne neskôr, ale až s gréckou matematikou a predovšetkým Euklidom z Alexandrie.

Kultúrna výpožička, ktorá predstavovala výrazné civilizačné posunutie vpred je písmo. To Gréci preberajú od Feničanov dominujúcich námornému obchodu a ich uvažovanie je typicky inštrumentálne. Skôr než došlo k tvorivej emancipácii iónskej kultúry, možno hypoteticky, ale aj opodstatnene uvažovať i o prevzatí niekoľkých výdobytkov z Egypta (medicínske znalosti, matematika, umelecké vplyvy a pod.), ktorého civilizácia predstavovala pre Grékov jeden z mýtických svetov múdrosti a skúsenosti. Medzi 7. a 6. storočím dochádza medzi iónskou kultúrou a Egyptom k čulej hospodárskej a kultúrnej výmene, a preto je hypotéza o vplyve Egypta zdôvodniteľná. Samozrejme, podobne ako v prípade potenciálnych kultúrnych výpožičiek z východu, aj v tomto prípade ide o zdôvodnenú hypotézu.¹⁵ Ako uvádza Tartaron, výskum interkultúrnych vzťahov, ich archeologická relevancia a význam pre grécku kultúru, predstavujú kľúčový interpretačný rámec pre novšie posúdenie koloniálnej politiky gréckych mestských štátov, ich kultúrneho rozmachu, a zároveň napomáhajú lepšie pochopiť ako úlohu cudzích kultúrnych vplyvov, tak aj aktívneho a originálneho prijatia v gréckej kultúre.¹⁶

Schopnosť svojbytného kultúrneho vývinu nemusí byť interpretovaná idealizovanou hypotézou o genialite gréckych kmeňov, ktorou prekračujú ostatné národy.¹⁷ Skôr ide o súhrn pozitívnych okolností, napomohajúcim vývinu

15 Porov. TARTARON, T. F.: *Cross-Cultural Interaction in the Greek World: Culture Contact Issues and Theories*. In: SMITH, C. (ed.): *Encyclopedia of Global Archaeology*. New York, NY : Springer, 2014, s. 1804 – 1818. Opierajúc sa o rozsiahle archeologické nálezy a historické dáta, rozlišuje niekoľko typov interkultúrnych vzťahov. Okrem priameho kontaktu dochádzalo ku kultúrnej výmene aj redistribúciou z kolónií a do kolónií, diplomatickými vzťahmi, námorným obchodom a i.

16 Porov. TARTARON, T. F.: *Cross-Cultural Interaction in the Greek World: Culture Contact Issues and Theories*, s. 1818: „Cross-cultural interaction in diverse settings around the Mediterranean played a key role in the creation and constant renewal of Greek society. There is great interest in targeting those relationships for reassessment based on newer interpretive frameworks such as postcolonial critique or social network theory. In the future, these increasingly nuanced approaches can be harmonized with traditional practices of archaeological excavation, survey, and artifact analysis to produce narratives that embrace the complex reality in which diverse individuals and communities met, interacted, negotiated, transmitted, and borrowed, and thereby changed the world of the ancient Greeks.”

17 Samozrejme, nie je nevyhnutné uvažovať o Dóroch či Iónoch ako o novej dynamickej sile, ktorá svojou surovou životaschopnosťou prekračuje úpadok staršej mykénskej civilizácie a obnovuje ju a tak zakladá európsku kultúru. Takéto organické teórie a kultúrne kľíše, ktorých dozvuky možno badať v zjednodušených filozoficko-historických exkurzoch a napokon aj rečníckych figúrach politických prejavov, sú pokračovaním „hellenománie“, ktorá vzniká v 18. a pokračuje v 19. storočí. Naratívy o dokonalosti či svojbytnosti grécko-rímskej či židovsko-kresťanskej kultúre, ktoré v dejinách filozofie či politického myslenia zaznievajú minimálne od Winckelmanna sú dnes v mnohom negované znalosťou kultúrnych výmen medzi jednotlivými civilizáciami Orientu a Západu, vzájomným ovplyvňovaním a pod. Jednou z nepriamych ambícií tohto textu je prispieť k trendu deidealizácie gréckej antickej kultúry a paradoxne k pozvaniu jej kontextuálnejšej interpretácie. K uvedenému trendu pozri HARLOE, K.: *Winckelmania: Hellenomania between ideal and experience*. In: HARLOE, K.; MOMIGLIANO, N.; FARNoux, A. (eds.): *Hellenomania*. New York, Abingdon (Oxfordshire) : Routledge, 2018, s. 40 – 55. Pozri tiež STROMŠÍK,

antickej gréckej kultúry v rámci vývoja starovekých civilizácií. Vizuálne najznámejšie artefakty gréckej kultúry z klasického obdobia, datované do obdobia medzi 5. a 3. storočím, už predstavujú originálne výsledky, ktoré sú purifikované od cudzích estetických vplyvov a osvojené gréckou civilizáciou. Napriek tomu, vývin gréckej civilizácie začína gréckym spracovaním kultúrnych „polotovarov“ cudzích kultúr.¹⁸ Uvedené výpožičky tak predstavujú kapitál, ktorý sa gréckym kmeňom podarilo zúročiť nad úroveň iných civilizácií. Obchodné kontakty a kultúrna výmena i konfrontácia s cudzorodými prvkami priamo i nepriamo ovplyvňovali podobu gréckej kultúry. Amalgám kultúrnych výpožičiek však nevyvetľuje, ako dochádza k tejto syntéze a samostatnej transformácii uvedených vplyvov. Jedným z faktorov, ktoré ovplyvňujú vznik svojbytnej gréckej kultúry je, že sa tak deje v kontexte politického vývoja samostatných, no navzájom komunikujúcich mestských štátov. Ani zrod mestskej obce nemožno interpretovať bez prihliadnutia na význam konfrontácie sa gréckych kmeňových skupín s cudzími kultúrami, historicky odlišných podôb politických kultúr (monarchie), ktoré ovplyvňovali grécky svet. Práve tu zohráva význam jazyk gréckych kmeňov a rovnako aj celé spektrum panhelénskych kultúrnych fenoménov (náboženské miesta a svätyne, hry). Tieto faktory prepájali kultúru mestských štátov, ktoré sa napriek roztrúsenosti v kolóniách vnímali zviazané jednou jazykovou a kultúrnou identitou. Rozširovanie politickej formy mestských štátov naprieč Stredomorím a v širšom svete gréckej civilizácie napomáhalo cizelovaniu zbližovania Grékov, a tak i kultúrnej svojbytnosti gréckych kolónií, ktoré sa zároveň stávali miestom tranzície cudzorodých vplyvov. Mestské štáty totiž komunikovali primárne medzi sebou, a tak sa vzdialené kultúry premiešavajú práve v gréckom svete, vo svete komunikujúcich slobodných mestských štátov.

Tradične sa zrod gréckej kultúry mestských štátov spája s viacerými činiteľmi: populačným vzrastom a kolonizáciou, nárastom obchodu a ekonomickou premenou gréckej spoločnosti a s tým súvisiacimi politickými zmenami, ktoré prebiehali už od 8. storočia pred Kr. Tieto činitele možno ešte doplniť o faktory, ktoré napomohli k vzniku *polis* ako určitej podoby štátnej i právnej kultúry, ktorá sa odlišovala od monarchií a tyraníí. Ide o sociálne reformy 6. storočia pred Kr., ktoré možno chápať ako dôsledok spomenutých javov (populačný rast, hospodársky rozmach a kolonizácia), premena vojenských stratégií a logistiky a v neposlednom rade to, čo možno označiť ako význam písaného slova. Obec vzniká prirodzeným a postupným procesom inkorporácie okolitých menších obcí a území okolo srdca mesta (*synoikismos*).¹⁹ To, čo v Mykénach predstavoval palác, v rodiacom sa mestskom štáte – obci (*polis*) supluje Akropolis. Na jednej strane je tak samotná obec faktorom – médiom,

J.: Winckelmannův svět umění. In: WINCKELMANN, J. J.: *Dějiny umění starověku, Stati*. Praha : Odeon, 1986, s. 7 – 42.

18 Porov. HUSSEY, E.: *Predsokratici*, s. 19.

19 Tento jav odkazuje na prirodzené faktory vzniku *polis*, a to aditívnym zgrupovaním priľahlých obcí, centralizovaním a tak rozširovaním územia jedného mesta s jednotnou administratívnou politikou. Porov. TUKYDIDES: *Dejiny peloponézskej vojny*, II/§15 – 16, s. 102 – 103. V Aténach je za pôvodcu myšlienky synoikizmu (*synoikizmos*) považovaný Théseus, ktorý centralizoval mesto. Táto politická zmena mala svoju vlastnú slávnosť synoikie, ktorá podporovala identitárnu politiku aténskej *polis*.

ktorý umožňuje vznik špecifickej kultúry, no zároveň je formálna podoba obce tvarovaná kultúrnymi faktormi.

Polis však neznamená len obec-štát v politickom zmysle slova a už vôbec nemožno mestský štát stotožniť s konkrétnym politickým režimom (monarchiou či demokraciou s demokratickou ústavou). Dnes možno hovoriť o vyše tisícke gréckych obcí (*poleis*), vznikajúcich od konca 8. storočia pred Kr.²⁰

1.2 Slovo + agora + štít = *polis*

Čo umožňuje existenciu gréckej obce – spoločenstva – ktoré vytvára spoločnosť podriaďujúcu sa systému noriem, tradícií a predstavujúcej symbol ľudskej prirodzenosti ako sociálneho tvora? Sú to viaceré faktory – materiálne podmienky, sociálne a politické premeny a napokon kultúrne vplyvy. Avšak podľa Vernanta sa duchovný svet antickej *polis* vynára v gréckej histórii práve vďaka existencii jedného špecifického faktora, a to verejného priestoru, kde zaznieva slovo.²¹

Niečo ako verejný priestor nie je len špecifický faktor ovplyvňujúci obec, ale niečo, čo vzniklo jedine v gréckej kultúre. Každá komunita je výsledkom prirodzených antropologických potrieb (socializácia, spoločné ciele), no podoby exkluzívne chápanej verejnej komunikácie, ktorá vťahuje do komunikácie širšie chápané spoločenstvo, kde dochádza k verejnému premýšľaniu a komunikácii o podobe kolektívnej identity, to je fenomén gréckej kultúry a antických mestských štátov. Existencia formálne vymedzeného verejného priestoru vytvára potenciál pre stále väčší progres gréckej politiky, ktorej sa zúčastňuje čoraz väčší počet ľudí. To ovplyvňuje podobu *polis*, ktorá sa stáva typicky občianskou, typicky demokratickou.²² Ak možno hovoriť o originálnom elemente gréckej antickej kultúry, tak je to práve tento aspekt. Slovo a priestor, kde sa vyslovuje, spája tých, ktorí ho proklamujú, a tak vedú ľud (demagógov z akejkoľvek politickej skupiny, kmeňa či triedy; populistických rečníkov z radov aristokratov, demokratov či tyranov), ale tiež majoritnú časť obce – ľud (*démos*), ktorý je oslovovaný ako adresát. Verejný priestor a na ňom zaznie-

20 Obce ako Sparta či Atény, nech sú vzájomne akokoľvek odlišné, predstavujú skôr výnimku vo vývine fenoménu *polis*, než odraz typickej obce. Podľa súčasných výskumov môžeme hovoriť približne o 1500 obciach, ktoré boli kolóniami gréckych kmeňov v Stredozemí i v oblasti Čierneho mora. Z množstva súčasných publikácií, ktoré sa komplexne venujú fenoménu gréckej *polis* hodno spomenúť HANSEN, M. H.: *Polis : An Introduction to the Ancient Greek City-State*. Oxford : Oxford University Press, 2006 a HANSEN, M. H.; NIELSEN, T. H. (eds.): *An Inventory of Archaic and Classical Poleis (An Investigation Conducted by The Copenhagen Polis Centre for the Danish National Research Foundation)*. Oxford : Oxford University Press, 2004, s. 3 – 11. Autori poukazujú nielen na synoikizmus ako typickú črtu vzniku obce, ale medzi esenciálne znaky patria vzájomné vzťahy medzi jednotlivými mestami, ktoré sa navzájom politicky a spoločensky uznávali a rešpektovali ako svojbytné *poleis*. Prejavom toho je aj pohostinnosť k občanom inej obce (*proxenia*) či fenomén legitímnych vyslancov obcí (*theorodokoi*), ktorí reprezentovali svoju *polis* pri panhelénskych hrách či náboženských sviatkoch. Existencia týchto fenoménov neodráža len existenciu vzájomne sa rešpektujúcich obcí, ale zároveň ukazuje na konštitutívne mechanizmy gréckych mestských štátov-*poleis*.

21 Porov. VERNANT, J. P.: *Počátky řeckého myšlení*, s. 38 – 43.

22 Porov. FINLEY, M. I.: *Antická a moderná demokracia*. Bratislava : Kalligram, 2014, s. 24 – 44.

vajúce slovo sa stávajú nástrojom vzdelania. Týka sa to ako zhromaždení, tak aj umenia divadla. „Grécka kultúra sa rozvíja zároveň s tým, ako sa rozširuje širšiemu okruhu, nakoniec všetkému ľudu.“²³

Duchovný svet gréckej obce vzniká paralelne s väzbami menších územných jednotiek a ich včlenením do väčších celkov. Ono srdce mesta nie je len miesto a symbol, ale zároveň predstavuje funkčné centrum celej *polis*, ktoré napomáha homogenizácii obce, ktorá je zložená s heterogénnymi zložkami.²⁴ Politické zmeny, ktoré viedli k vzniku verejného priestoru – *agory*, charakterizuje postupné vymedzovanie sa širšieho slobodného ľudu voči aristokracii. *Agora* ako priestor, na ktorom sa odohráva boj myšlienok o politickú podobu, je výsledkom sociálnych konfliktov medzi jednotlivými spoločenskými triedami a pod.²⁵

Približne na začiatku 7. storočia sa začína objavovať fenomén mudrcov, v ktorom zreteľne badať počiatok procesov hľadania múdrosti. Tieto procesy nie sú zviazané s abstraktnými úvahami, ale sa týkajú politickej kultúry vtedajších obcí (*poleis*).²⁶ Skôr než sa v Miléte objavujú prví filozofi s ich paradigmatickou zmenou otázok o povahe skutočnosti, – už sa nepýtajú, kto a prečo formuje svet kozmu ale, ako a čo sú príčinami skutočnosti – dominujú gréckej sofii archaického obdobia tzv. siedmi mudrci.²⁷ Ako uvádza Vernant, ich centrom záujmu nebola filozofia *fysis*. S výnimkou Thálesa, ktorý patrí do oboch skupín, k siedmim mudrcom i Milétskej škole, vo výrokoch mudrcov nachádzame myšlienky zamerané na človeka a spoločnosť. Význam vplyvu ich múdrosti možno badať v ich autorite, ku ktorej sa neskôr odvolávajú mladší filozofi. Ich múdrosť nie je systematické filozofické myslenie. Príkladným predstaviteľom praktickej múdrosti pretavenej do zákonov určujúcich praktický život *polis* je Solón. Jeho politické, hospodárske a nakoniec aj právne reformy na začiatku 6. storočia pred Kr. prekonávali napätia, ktoré vychádzali z monarchických, aristokratických tradícií a napomohli posilniť občiansku identitu obce i občanov.²⁸ Nástrojom reforiem je slovo.

23 VERNANT, J. P.: *Počátky řeckého myšlení*, s. 38.

24 To súvisí s prirodzeným združovaním kmeňových skupín. Ako uvádza Ehrenberg, napriek gréckej predstave o svojej vlastnej autochtónnosti, grécke kmeňové skupiny boli novou migrujúcou skupinou a ich neskoršie zjednocovanie bolo zviazané s kmeňovými väzbami, jazykom, kultúrou a pod. Vzrast fenoménu *polis* súvisí s postupným spájaním pôvodných kmeňových fragmentov do stále väčších celkov. Samozrejme, nemožno hovoriť o nejakých národných štátoch v modernom zmysle slova. Pozri EHRENBURG, V.: *The Greek State*. New York : Barnes and Noble, 1960, s. 8 – 14.

25 Vývojovým medzičlánkom medzi kráľovsko-aristokratickou *polis* a demokraticky orientovanými ústavami obcí predstavujú tyranie, ktoré napomohli jasnejšie formulovať dialektiku demokratického, aristokratického zriadenia a samovlády. Pozri FREL, J.: *Od tyranů k Sókratovi*. Praha : Mladá fronta, 1969, s. 39 – 62.

26 Porov. VERNANT, J. P.: *Počátky řeckého myšlení*, s. 32.

27 Do širšej skupiny tzv. mudrcov zaradzuje Diogenes Laertios nasledovných mysliteľov: Thales, Solon, Chilon, Pittakos, Bias, Kleobulos, Periandros, Anacharsis, Myson Epimenides, Ferekydes. Porov. Diogenes Laertios: *Životopisy slavných filozofov I – V*. Martin : Thetis, 2016, s. 47 – 102. V Diogenovom zozname nachádzame medzi mudrcmi nielen iónskeho filozofa Thálesa, ale tiež zákonodarcu Solónu, básnika Ferekydesa a pod.

28 Okrem oddĺženia, amnestie a vykúpenia dlžníkov štátom, čo výrazne prospelo chudobnému obyvateľstvu, podporil chudobných aj volebným právom. Hospodárske a právne reformy ako unifikácia váh a mier, rituálneho života a poplatkov korunuje nová ústava, ktorá sa stáva fyzickým symbolom poriadku v obci. Pozri FREL, J.: *Od tyranů k Sókratovi*, s. 39 – 48.

Ako uvádza Vernant, slovo sa stalo nástrojom politického života a jeho zachytenie v písomnej podobe napomohlo tomu, že sa slovo stalo verejným, sekularizovalo sa.²⁹ Význam slova – zákona už nie je zviazaný s ľubovôľou a názorom panovníka, ale stáva sa majetkom všetkých. Od významu slova je len krok ku kodifikácii zákoníkov, ale tiež k desakralizácii monopolného postavenia, ktoré malo na slovo palác či náboženský kult. Písomné zaznamenanie zákonov „neznamená len to, že sa zaistí ich neustála platnosť a nemennosť; znamená to odňať ich súkromnej právomoci kráľov“³⁰. Popri písomnej a ústnej tradícii stráženej kultom a kultúrou, popri autorite Homéra a Hesioda a náboženskému významu ich eposov, tak v obci vyrastá svet písomnej kultúry, ktorá je zrazu majetkom všetkých. Ľud sa vďaka verejnému priestoru a desakralizácii slova stáva užívateľom zákonov, no tiež participuje na ich tvorbe. Na ľud a tak i prácu s jeho mienkou sa presúva moc, ktorá bola v rukách panovníka či kultu.³¹

Význam slova a úloha *agory* v spoločnosti akcelerujú dosah politického myslenia a etických tradícií, a zároveň umožňujú vstup filozofie, ktorá sa pýta na počiatočné zdôvodnenie poriadku vecí. Múdrost filozofa sa rodí v protiklade k mystériám, no bezprostredne s nimi súvisí, a to bojom o povahu procesu ako dosiahnuť cieľ – pravdu. Na rozdiel od náboženských kultov, ktoré stoja v opozícii k oficiálnemu náboženstvu a poskytujú osvietenie, filozofia obdobne hľadá odpovede, čo ju privádza do tvorivého napätia so svetom mystérií i náboženstva.³²

1.2.1 Veľký štít (*hoplon*)

Ideál antického egalitárstva ovplyvnil ešte jeden faktor, ktorým je prozaická skutočnosť: premena vojenskej výzbroje a stratégie. Túto tému hodno spomenúť aj preto, že debata o procese tohto fenoménu a jeho dôsledkov predstavuje jednu zo živých tém helénskych štúdií a debata o vzniku kultúry mestských štátov by nebola bez tejto zmienky úplná.

Na rozdiel od iných starovekých kultúr je grécka civilizácia charakteristická celkovou militarizáciou a s tým súvisiacimi vzťahmi. Grécky človek síce nie je *homo militaris*, ale jeho dejiny dynamicky formuje aspekt častých vojnových konfliktov, ktoré nie sú vzdialené bežnému obyvateľovi, ale ten je ich súčasťou.³³ Pod militarizáciou však nemožno chápať len existenciu vojen-

29 Porov. VERNANT, J. P.: *Počátky řeckého myšlení*, s. 38.

30 VERNANT, J. P.: *Počátky řeckého myšlení*, s. 39.

31 Tento krok (od slova k písmu) možno považovať za explicitný počiatok sekularizmu v európskom myslení. Nedochádza len k zovšeobecneniu a zľudoveniu zákona. Takýto zákon je generovaný zdola. Reformy, s ktorými sa stretávame u Solónu sú síce iniciované zákonodarcom, ale vychádzajú z reforiem, ktoré napomáhajú občianskemu ideálu a rovnostárskemu usporiadaniu, a teda najširšej časti agrárnej spoločnosti – roľníkom. Pozri FREL, J.: *Od tyránů k Sókratovi*, s. 39 – 48.

32 VERNANT, J. P.: *Počátky řeckého myšlení*, s. 43.

33 Porov. GARLAN, Y.: Človek a válka. In: VERNANT, J.-P.: *Řecký člověk a jeho svět*. Praha : Vyšehrad, 2005, s. 48. Garlan zdôrazňuje, že predstava všeobecnej militarizácie gréckych *poleis* by nemala zvádzať k vnímaniu Grékov ako militantnej kultúry. Zaiste, vojna predstavovala politický nástroj, ktorý sledoval ako politické, tak aj ekonomické ciele, no napriek tomu je súčasťou rozvoja gréckej civilizácie aj ideál

ského štátu ako tomu bolo v prípade Sparty. Militarizácia sa dotýka premeny spoločnosti v tom, že viac menej celá spoločnosť sa stáva priamo i nepriamo účastná vojenskej politiky a tak sa prenáša zodpovednosť na podstatne väčšiu časť obyvateľstva ako tomu bolo v prípade iných starovekých kultúr.³⁴ Tento fenomén sa inak nazýva hoplitska reforma, ktorá sa týka ako logistickej premeny vedenia vojny (ako a s čím budeme bojovať), tak aj ducha vojnových konfliktov (v mene akých hodnôt a cností budeme bojovať).

Bez ohľadu na problematické zoradenie a previazanie príčin a dôsledkov, určenie kauzálnych faktorov či korelácií, datovanie jednotlivých vývinových štádií a pod., hoplitsku reformu možno stručne charakterizovať nasledovne. Zmena štruktúry spoločnosti, ktorá súvisí s rastom populácie, viedla k politickým premenám gréckych mestských štátov. Vznik falangy, ako vojenského útvaru s prísnyimi formálnymi pravidlami a vojenským duchom, ktorý sa prejavoval v akcente na víťazstvo kolektívu, nie individua, napomáha k etablovaniu občianskeho ideálu rovných (*homoioi*). Ten sa objavuje už v aristokracii i ďalších politických formách, ktoré si vyžadujú prirodzenú kolektívnu spoluprácu. Avšak premena podoby vedenia vojny, ktorá súvisí s fenoménom hoplitu rozširuje toto chápanie rovnosti. Spolu s významom ťažkoodenca totiž dochádza k umenšovaniu významu jazdy, ktorá nemala strategickú úlohu, ale slúžila k demonštrácii moci. Ako uvádzajú viacerí autori³⁵, predstava vojenských stretov masívnej jazdy a bojových vozov je v prostredí Grécka a v období 6. a 5. storočia pred Kr. nereálna, a to z prozaického dôvodu, ktorým je samotný terén. Ten v Grécku neumožňuje veľké bitky bojových vozov, ako to bolo napr. Egypte. Jazda sa v gréckych armádach objavuje až v 5. storočí a naplno je využívaná až po reformách Filipa II. a Alexandra.

Už táto zmena mala sama o sebe nemalé ekonomické výhody. Výroba zbroje ťažkoodenca je podstatne technologicky a finančne jednoduchšia ako výroba a výcvik jazdca, ktorý ovláda bojový voz. Zároveň sa otvára priestor pre kooperáciu aristokracie a menej solventných bojovníkov, čím sa navyšuje početná prevaha. Ideál rovnocenných bojovníkov, ktorí bojujú v disciplinovanej formácii je v priamom kontraste k ideálu bojovníka – duelanta, ktorý sa snaží o hrdinský výkon, ako o tom svedčí *Ilias* či *Odysea*. Disciplinovaný bojový útvar falangy napomáha umenšovať spoločenské rozdiely, unifikuje a napomáha rozvoju občianskych cností. Vojakom už nie je samostatná trieda

mieru, ktorý je úmyslom vojenských výpadov a podmieňoval vedenie vojny. Porov. ARISTOTELES: *Politika*. Bratislava : Pravda, 1988, 1334a, s. 251: „Kedže cieľ spoločnosti i jednotlivca je ten istý ...je zrejmé, že v ústavách musia byť cnosti potrebné na život vo voľnom čase; lebo ako sa už často povedalo, cieľom vojny je mier a cieľom práce voľný čas.“

34 Pozri ARMSTRONGOVÁ, K.: *Velká transformace : Svět v době Buddha, Sokrata, Konfucia a Jeremjáše*. Praha : Academia, 2012, s. 162. Ako autorka uvádza, na rozdiel od indickej spoločnosti, kde bola vojenská služba zviazaná s konkrétnou kastou kšátrijov, a ostatné kasty nesmeli prekračovať svoje triedne určenie, grécka spoločnosť 7. a 6. storočia pred Kr. sa vybrala úplne odlišným smerom. „Občané se stali armádou, již bylo možné okamžité kdykoli mobilizovat.“

35 Porov. HANSON, V. D.: *The Western Way of War*. New York : Alfred A. Knopf, 1989, s. 35. VIGGIANO, G. F.: *The Hoplite Revolution and the Rise of the Polis*. In: KAGAN, D.; VIGGIANO, G.F. (eds.): *Men of Bronze : Hoplite Warfare in Ancient Greece*. Princeton; Oxford : Princeton University Press, 2013, s. 113

vojakov, ale slobodný občania – bohatší i chudobnejší – ktorý vedno pochoďujú v spoločnej línii.

Takéto zjednodušenie však pozabúda na celý rad otázok, ktorý možno nájsť u viacerých autorov: Garland, Viggiano, Hanson, Schwartz, Goldsworthy a i.³⁶ Kedy presne k onej revolúcii vo vojenstve dochádza a ako súvisí s reformou a politickou premenou spoločnosti? Je to revolúcia, alebo postupná transformácia? Ovplyvnila táto reforma politické dejiny gréckych mestských štátov alebo bola iba výsledkom iných faktorov? Napriek tomu, že zodpovedanie týchto otázok presahuje rámec tejto štúdie a odkrýva ďalšie vzťahy, ktoré sú pre vznik a proces formovania gréckej *polis* konštitutívne, pri skúmaní počiatkov gréckeho myslenia ich nemožno opomenúť. Komplexná snaha predstaviť proces vzniku gréckeho myslenia musí počítať aj s uvedenými faktormi.

Slovo, verejný priestor a ideál rovnosť tak možno považovať za faktory, ktoré ovplyvňujú podobu ľudského nažívania v gréckych obciach už od 7. storočia pred Kr. Tieto faktory však nie sú len príčinou premeny spoločnosti k čoraz viac rovnostárskej forme. Grécka *polis* je totiž nielen dôsledkom týchto zmien, ale zároveň napomáha ich vlastnému vývoju.

2. Od spravodlivosti k *polis* a od *polis* k rovnosti

Ehrenberg vo svojej známej štúdii o období vzniku *polis* (*When Did the Polis Rise?* 1937) brojí proti naivnému vnímaniu *polis* ako politického útvaru bez dejín, charakteristického až špecifickou podobou príkladných Periklových Atén. *Polis* nie je len výsledkom sociálnych, kultúrnych a hospodárskych výsledkov, ale v určitom zmysle slová je inštrumentom, ktorý napomáhal počiatkom myslenie a formovaniu klasickej gréckej kultúry. Prezieravo odlišuje inštitucionálnu podobu *polis* od toho, čo nazýva duchom obce. Zaiste, presný dátum zrodu procesu, ktorý viedol k vzniku toho, čo na prvý pohľad vnímame ako *polis* nie je známy, preto je vhodnejšie hovoriť po postupnom vynáraní sa podoby *polis* ako inštitúcie z podôb realizácie ducha *polis*.³⁷

36 Z množstva relevantnej literatúry stačí okrem vyššie spomenutých titulov spomenúť: LENDON, J. E.: *Soldiers & Ghosts : A History of Battle in Classical Antiquity*. New Haven; London : Yale University Press, 2005. SCHWARTZ, A.: The Early Hoplite Phalanx: Order or Disarray? In: *Classica et Mediaevalia : Revue danoise de philologie et d'histoire*, roč. 53, 2002, s. 31 – 64. GOLDSWORTHY, A. K.: The *Othismos*, Myths and Heresies: The Nature of Hoplite Battle. In: *War in History*, roč. 4, 1997, č. 1, s. 1 – 26.

37 Porov. EHRENBURG, V.: *When Did Polis Rise?* s. 147. Zámerom Ehrenbergovho dodnes mienkotvorného textu je presnejšie vymedzenie aspektov, kedy niečo označujeme ako *polis*. I keď možno považovať Ehrenbergovu štúdiu v mnohých aspektoch za prekonanú, jej význam spočíva práve v tom, že problematizuje takpovediac esencialistický obraz mestského štátu. Ten nemožno stotožniť s jednou konkrétnou podobou politickej vlády. Zároveň však akcentuje stále platný aspekt nazerania fenoménu obce, a tým je debata o povahe spravodlivosti. Uvedený aspekt dominuje aj v moderných prístupoch, ako ukazuje Tartaron (viď pozn. 15), ale aj Hansen a Nielsen (viď pozn. 20) a i.

Ehrenberg si pri stopovaní pôvodu ducha antického mestského štátu – obce – napomáha ukážkou z Aischylovej tragédie Prosebníčky (*Hiketidés*).³⁸ Obec, ktorá prijíma prosebníčky – päťdesiat Danaovien – im napriek hrozby vojny poskytuje azyl. Aischylova tragédia v sebe nesie motív, ktorý Ehrenberg zdôrazňuje ako príklad ducha *polis*, ktorý sa odráža v rozhodovaní panovníka a celej obce. Na počiatku tak nestojí forma, ale obsah.

Keď Danaovny prosia o azyl kráľa, Pelasgos poukazuje na povinnosť prebrať konzekvencie takéhoto kroku s celou obcou.³⁹ Nerozhoduje sa len panovník ako suverén, ale s ním aj celá pospolitosť, ktorá musí dbať na sebazáchovu i zbožnosť. Panovnícka moc je v tejto páľčivej problematike zdieľaná so všetkými a je to celá obec, ktorá preberá zodpovednosť. To, čo charakterizuje *polis* ako celok je, že sa riadi zákonmi. Všetci pospolu sledujú a podriaďujú sa spravodlivosti (*diké*), ktorá vyplýva z božských zákonov a konkrétne povinnosti pohostinnosti. Rozhodnutie celej obce je kolektívnym súhlasom so zákonom spravodlivosti.

Práve problém hľadania spravodlivosti v komunite obyvateľov charakterizuje postupne sa rodiaceho ducha *polis*, v ktorej dominuje myšlienka rovnosti a rovných – zúčastnených na rozhodovaní. Ide o tradíciu, ktorá plodí tradíciu.⁴⁰ Hľadanie spravodlivosti tak vedie k premene spoločnosti a tiež konfliktom medzi aristokraciou, tyraniou a demokratickým zriadením.⁴¹ Uvažovanie o spravodlivosti a jednotlivé kroky, ktoré vedú k reforme ústav nie sú totožne s demokraciou, ktorá je len jedna z podôb, ako reagovať na požiadavku zákonnej spoločnosti. Na príklade nedemokratickej Sparty možno ukázať, že aj táto *polis* hľadá spravodlivosť pomocou rovnostárskej politiky. Je to paradoxne Sparta, ktorá myšlienku egalitárstva pretavila do občiansko-militárnej spoločnosti rovných (*homoioi*) a vytvára inštitúcie a sieť mechanizmov, ktoré udržiavajú tak prirodzenú potrebu centrálnej deontickej autority, no tiež kooperáciu rovných na režime štátu.⁴²

2.1 Hľadanie formy

Obec 6. storočia pred Kr., ale aj staršie sociálne formy spolužitia zostávajú z rodinných zoskupení so susedskými vzťahmi, kmeňov a klanov,

38 Pozri AISCHYLOS: Prosebnice. In: AISCHYLOS: *Tragédie*. Praha: Petr Rezek, 2019, s. 147 – 192. Ehrenberg datuje tragédiu *Prosebníčky* pred rok 480 pred. Kr. Súčasné datovanie je však mladšie a *Prosebníčky* boli napísané približne okolo roku 460. K uvedenému pozri CANFORA, L.: *Dějiny řecké literatury*. Praha: KLP, 2004, s. 142 – 161.

39 Porov. AISCHYLOS: *Prosebnice*, 365 – 450, s. 163 – 166, 365 – 450.

40 Porov. EHRENBURG, V.: *When Did Polis Rise?* s. 149.

41 Porov. FREL, J.: *Od tyranů k Sókratovi*, s. 63 – 73. Tomu, čo v 6. storočí započne Kleisthenes demokratickou ústavou, tak predchádza kontinuálne myslenie o spravodlivosti (*diké*) v obci, ktorú tvoria ľudia, susedia, rodiny, rody.

42 Porov. VERNANT, J. P.: *Počátky řeckého myšlení*, s. 46. Bez ohľadu na demokratické reformy je spartský režim exemplárnym príkladom reformnej egalitárskej komunity, kde je moc rozdelená tak, aby umenšovala jej monopolizáciu v rukách iba jednej skupiny. Proti sebe, a zároveň kooperujú a stoja princípy monarchizmu (dvaja králi – *basileis*), poradný snem (*apella*), efórovia na čele rady starších (*gerúsia*).

ktoré tvoria komunitu, ktorej je človek účastným občanom. Tieto demokratické princípy nachádzame aj v tzv. starej ústave ostrovnej obce Chios, datovanej do prvej polovice 6. storočia pred Kr., ktorá zdôrazňuje deľbu moci v obci a tým aj aspekt egalitarizmu.⁴³ Samozrejme, princíp deľby moci sa objavuje aj v starších podobách politického riadenia, kde dominuje centralizovaný hierarchický model na čele s kráľom. Motív rovnostárstva sa však zraďuje práve v takej formálnej podobe deľby, ktorá udržiava napätie medzi jednotlivými spoločenskými stavmi, čo zabraňuje sociálnemu konfliktu.

Hľadania spravodlivosti a jeho súvis s ideálom egalitarizmu však nie je nevyhnutný. Skôr ide o dlhší proces postupného vynárania adekvátnej formy štátu, ktorý sleduje konštitutívny význam spravodlivosti pre štát ako taký. Počiatky tohto procesu – od spravodlivosti k rovnosti – nezačínajú v období zrodu klasickej *polis*, ale nachádzame ich aj v predchádzajúcom období, keď dominuje etický kódex, ktorý nachádzame v diele Homéra a Hesioda. Pre mysliteľov a zákonodarcov, akými boli Solón či Kleisthenes, je otázka spravodlivosti a tak i spravodlivej obce zviazaná s ideálom antického egalitarizmu, ale ako zdôrazňuje Ehrenberg, skôr, než dôjde k chápaniu spravodlivej obce ako vyjadrenia všeobecnej vôle ľudu (*démos*), už v staršej tradícii existuje etické chápanie spravodlivosti ako protikladu k egoizmu a antisociálnemu správaniu.⁴⁴ Takéto správanie pramení z ľudskej pýchy (*hybris*). Aj v staršej tradícii existuje význam spravodlivosti a *agory*, kde sa prezentuje spravodlivý vládca a práve na túto myšlienku nadväzuje forma hľadania spravodlivosti v mestskom štáte. Staršie uvažovanie o spravodlivosti však nemožno považovať za esenciálny znak gréckej obce, iba za jeden z kľúčových faktorov postupného kryštalizovania mestského štátu.

Faktory, ako sú hľadanie spravodlivosti, premena sociálneho usporiadania spoločnosti a i. možno vybadať v gréckej kultúre už od počiatku 8. storočia a práve tieto témy a ich častejšie pertraktovanie viedlo k prekonaniu temného obdobia. Zároveň s postupom kolonizácie Stredomoria a vtedajšieho známeho sveta (kolónie v oblasti Čierneho mora), dochádza k rozšíreniu a vývoju týchto myšlienok a k premýšľaniu o mechanizmoch riadenia ľudí v komunite, čo sa stalo páľčivým problémom každej novej kolónie. Spravodlivosť totiž nepredstavuje len filozofický ideál, ale vzhľadom na mierotvorný potenciál sociálne-spravodlivo usporiadanej spoločnosti má hľadanie formy spravodlivosti fundamentálny význam na prežitie a progres obce. Na otázku kedy vzniká grécka *polis* možno odpovedať dvomi spôsobmi. Buď akcentujeme a previažeme *polis* s formálnou podobou určitej organizácie štátu, ktorej dominujú esenciálne znaky, ktoré sú podľa Ehrenberga arbitrárne priradené a definujú *polis* exkluzivisticky ako demokratickú, alebo môžeme hovoriť o *polis*

43 Na túto staršiu ústavu nadväzovala reformná ústava v 5. storočí pr. Kr. Staršia ústava predstavuje počiatok dlhšieho legislatívneho procesu smerujúceho k demokracii. Pozri OLIVER, J. H.: Text of the So-Called Constitution of Chios from the First Half of the Sixth Century B. C. In: *The American Journal of Philology*, roč. 80, 1959, č. 3, s. 296 – 301. Z novších výskumov, vrátane prepisu ústavy z ostrova Chios GAGARIN, M.: *Early Greek Law*. Berkeley : University of California Press, 1986, s. 89 – 90 a GAGARIN, M.: *Writing Greek Law*. Cambridge : Cambridge University Press, 2008, s. 56 – 57.

44 Porov. EHRENBURG, V.: *When Did Polis Rise?* s. 155.

ako o priestore i médiu, v ktorom faktory hľadania spravodlivosti, bezpečia a vzájomných vzťahov formovali vývoj občianskeho zriadenia. Tieto faktory sa navzájom podmieňovali a tvarovali charakter gréckej obce už pred jej politickou podobou antického chápania egalitárnej obce 6. storočia pred Kr.

Pre inkluzívnu definíciu mestskej obce svedčia nielen faktory duchovnej kultúry, ale aj materiálnej. Je zrejmé, že charakteristické náznamy *polis* ako niečoho, čo označuje mestskú obec, ktorá sa riadi nejakou formou spravodlivosti, nachádzame už v 8. storočí. Počiatky mestských obcí (*poleis*) v Gréckom kultúrnom svete sú spojené aj s prozaickým faktorom budovania mesta okolo centrálneho bodu, čo možno považovať za jeden z prirodzených znakov ľudského združovania. Podobu inštitucionálneho urbanizmu a centralizáciu moci nachádzame už v období mykénskej kultúry. Ak však, podľa Ehrenberga, hľadáme viac než len matériu a ducha *polis* a hľadáme okamih formálneho zrodenia, sme odkázaní pýtať sa nato, kedy súhra materiálnych a duchovných faktorov (kolonizácia, urbanizácia a organizovaná štruktúra mesta, vzrast významu strednej triedy, egalitarizmus a pod.) podmienila vznik politickej obce, ktorá sa stala priestorom poskytujúcim nielen bezpečie a priestor na sebarealizáciu, ale sa stala súčasťou identity svojho obyvateľa. Na takto položenú polemickú otázku sa však nedá odpovedať presne, a to z prozaického dôvodu, že proces formovania *polis* nemá niečo ako svoj ideálny príklad. Môžeme hovoriť o ideálnej podobe demokratickej *polis*, o Periklovi a jeho myšlienkach v reči Aténskeho ľudu⁴⁵, ale takéto identifikovanie vrcholu procesu vývinu, ktorý istotne nekončí Periklom, je hrubo ahistorické. Zaiste, celospoločenské politické zidentifikovanie sa občanov s obcou nenachádzame v dobre aristokracie a ani v tyraniách v takom zmysle, v akom sa Perikles obracia na svojich spoluobčanov, ktorí sa všetci považujú za rovných. Napriek tomu aj v období pred rokom 600 pred. Kr. nachádzame celé spektrum charakteristických znakov, ideály rovnosti a delby moci, ktoré boli vlastné ako aristokratickému, tak aj tyranskému obdobiu.⁴⁶ Nachádzame zákony (napr. ústava obce Chios), ktoré jasne ukazujú tendenciu hľadania usporiadania spravodlivej obce, a to nie z nejakých idealistických pohnútok, ale predovšetkým s prihliadnutím na prežitie a progres spoločenstva. Ehrenberg zdôrazňuje, že aristokratické uzurpovanie moci alebo tyrania v jej negatívnej podobe v momente, kedy sa stáva *polis* rukojemníkom svojvôle uzurpátora, predstavujú v dejinách vývoja mestského štátu takpovediac slepé vývojové vetvy a degeneráciu širšieho komunitného a kolektivistického uvažovania.⁴⁷ Individualizmus, a to bez ohľadu nato, kto vyčnieva z davu a rozdeľuje spoločnosť (aristokracia, tyrani či demagógovia), stojí v protiklade k čoraz výraznejšej štáttvornej sile, ktorou je zjednotená komunita okolo ideálu spravodlivosti, ktorý jej poskytuje najlepšie podmienky pre prežitie.⁴⁸ Niet pochyb, že demokratické ústavy antických obcí (*poleis*) naplnili

45 Porov. TUKYDIDES: *Dejiny peloponézskej vojny*, II/§ 34 – 46, s. 109 – 116.

46 Porov. EHRENBURG, V.: *When Did Polis Rise?* s. 157.

47 Porov. EHRENBURG, V.: *When Did Polis Rise?* s. 157.

48 Napätie medzi kolektivismom gréckej *polis* a rolou individuality možno badať nielen v kontexte demokratickej *polis*, ale aj v období tyraní. Ako uvádza Frel, problém a hodnota individualizmu je trpená len v kontexte progresu *polis*. Dejiny antického Grécka sú plné takýchto príkladov trpenia individuality, ktorá

starší potenciál a priviedli obec-štát k podobe občianskej dokonalosti. To však neneguje samotný proces vývinu, ktorý v 6. storočí akcelerovali hospodárske, sociálne a napokon aj kultúrne zmeny, vedúce k dramatickým politickým premenám od aristokracie k tyraniám a od nich k väčšiemu významu ľudu.⁴⁹

Záver

Návraty ku gréckej filozofii, k mysleniu o politike a práve nepredstavujú len stály zdroj a inšpiráciu pre súčasné myslenie v humanitných vedách, ale – v kontexte hlbšieho porozumenia gréckej kultúre – odrážajú tiež limity takýchto návratov. Uvažovanie o problémoch, akými sú napr. prirodzený zákon, hľadanie spravodlivosti a prirodzenosti človeka, je zviazané so špecifickým prostredím gréckej kultúry. Tým prostredím je svet mestských štátov (*poleis*) a tento referenčný rámec výrazne vplýva na podobu interpretácie idey spravodlivosti, prirodzenosti a pod. Úloha mestského štátu pre rozvoj gréckej kultúry je nezastupiteľná, ale – a nato nehodno zabúdať – nepredstavuje jediný sociálny rámec života antického človeka.⁵⁰ Hľadanie receptov na problémy dneška v starších kapitolách našich dejín má nielen výhody, ale aj riziká. Jedným z nich je aj nostalgické projektovanie ideálneho stavu kultúry a civilizácie do minulosti. Ide o zámenu kritického skúmania historických riešení stále aktuálnych otázok a problémov (čo je spravodlivosť, čo je spoločné dobro, pravda, prirodzenosť a pod.), čo je nanajvýš dôležitá výskumná úloha, s ignorovaním odlišných referenčných rámcov, iným sociálnym rozvrhnutím spoločnosti a pod. Nadšeniu z gréckeho umenia a kultúry, ktoré tak dobre odráža známa Winckelmannova charakteristika gréckeho umenia ako výrazu ušľachtilej jednoduchosti a tichej majestátnosti (*eine edle Einfalt, und eine stille Größe*) odrážajúcich kultúrnu nadpriemernosť Grékov, často chýba reflexia dramatického vývoja gréckej spoločnosti.⁵¹ Tento vývoj nebol bez politických problémov a obrazne povedané, nebol ani jednoduchý a ani tichý. Zároveň treba dodať, že dramatickosť politického vývoja antického Grécka nekončí existenciou oných jednoduchých a veľkolepých príkladov dokonalosti – existen-

má význam jedine v prípade, že je na prospech. Riziko, že sa verejná mienka odvráti od výraznejších osobností, niesli ako samovládovia, tak aj predstavitelia demokracie či aristokracie. Porov. FREL, J.: *Od tyranů k Sókratovi*, s. 95 – 139.

49 Porov. EHRENBURG, V.: *When Did Polis Rise?* s. 157 – 158. „We can say that as the Democracy fundamentally fulfilled the idea of a comprehensive community of citizens, so it was the perfection of the Polis.“ Ehrenburg zdôrazňuje, že duch *polis* je zviazaný s chápaním spravodlivosti, kde skutočným panovníkom (*basileos*) nie je konkrétna vrstva obyvateľstva, ale samotný zákon (*nomos*).

50 To, čo sa objavuje v Grécku, sa už neopakuje v Ríme, ktorý už neuvažuje v intenciách politiky mestského štátu, ale v rovine impéria. Interpretácia spravodlivosti či prirodzenosti človeka ako spoločenského tvora, ktorý nachádza svoju blaženosť v obci, je podstatne viac limitovaná, ako sa zdá, a už anticky svet ukazuje, že o týchto témach sa uvažuje v rôznych referenčných rámcoch. K uvedenej problematike pozri CHABADA, M.: *Prirodzený zákon v scholastike a širšej dejinno-filozofickej perspektíve*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014, s. 19 – 28.

51 Porov. WINCKELMANN, J. J.: *Myšlenky o napodobování řeckých děl v sochařství a malířství*. In: WINCKELMANN, J. J.: *Dejiny umění starověku, Stati*. Praha : Odeon, 1986, s. 273.

ciou nejakej ideálnej obce „ušľachtilých rovných“. Snaha o ideálnu obec končí v občianskej vojne, ktorá vyčerpané mestské štáty predpripraví macedónskej expanzii Filipa II. a jeho syna Alexandra.

Polis je skôr ako realizovaný ideál vhodné chápať ako médium, v ktorom sa kumulujú materiálne a duchovné dobro. Obec je miestom, v ktorom dochádza k hospodárskemu progresu, k preberaniu kultúrnych výpožičiek a ich kreatívnemu spracovaniu či premene, ktoré nenachádzajú v iných kultúrach miesto. Obec je priestor, ktorý napokon napomáha kultivácii občana, ale je to práve podoba a úroveň tejto kultivácie v čase, čo zamedzuje existencii nejakého ideálu. Až zánik slobodných mestských štátov a nástup helenizmu napomohol rozšíriť grécke ideály nad rámec vtedajšieho sveta gréckych mestských štátov a ich kolónií.

Ehrenberg končí svoj kľúčový text ešte jedným pripomenutím ťažkostí, ktoré vyplývajú z identifikácie *polis* s demokratickými obcami prelomu 6. a 5. storočia pred Kr. Už v samotnom antickom myslení možno rozoznať *polis* ako politickú realitu a *polis* ako ideál, ktorý si však predstavovali rôzni zákonodarcovia (oligarchovia, aristokrati a demokrati) inak.

„Od doby Hesioda až ku filozofom s ich politickými postojmi, sa grécky duch neustále usiloval o ideálnu formu komunity, o vysnené mesto, ktoré by bolo riadené spravodlivosťou a právom (*diké* a *nomos*), disciplínou a poriadkom (*kosmos* a *eunomia*) alebo rovnosťou a svornosťou (*isonomia* a *omonoia*).“⁵²

Politické dejiny predstavujú jeden z aspektov, ako hľadiť na minulosť i prítomnosť, no zúžením historiografie na akýkoľvek aspekt dochádza celkom prirodzene k určitému skresleniu dejín a obrazu každodennosti. Zároveň dochádza k preceňovaniu niektorých faktorov, ovplyvňujúcich povahu kultúry a ich stotožnením s celkovým obrazom. Politické, rovnako ako vojenské či hospodárskej dejiny (nielen) antického Grécka však predstavujú súčasť celého spektra pohľadov. Počiatky gréckeho myslenia nevznikajú v nejakom ideálnom svete, ale majú za sebou dlhé dejiny, podmienené bojom o harmonickú každodennosť. Nazdávať sa, že grécke myslenie existuje v nejakom špecifickom inkubátore, oddelenom od reálneho sveta každodenného boja o existenciu je idealistická a naivná predstava, o ktorej nesprávnosti svedčia nielen divadlo ako dráma, ako zrkadlo politického diania, ale omnoho explicitnejšie *Dejiny peloponézskej vojny* a i.

Grécka filozofia a kultúra sú výsledkom univerzálnych antropologických východísk, hľadaním zmyslu prekonávajúcim chaos a formálnymi podobami ako mu čeliť, ale zároveň je výsledkom špecifických vonkajších vplyvov a vnútorných faktorov. A práve tento pohľad zrkadlí životaschopnosť a neustálu inšpiratívnosť antických riešení večných otázok.

⁵² Porov. EHRENBURG, V.: *When Did Polis Rise?* s. 158.

Použitá literatura

- AISCHYLOS: *Tragédie*. Praha : Petr Rezek, 2019.
- ARISTOTELES: *Politika*. Bratislava : Pravda, 1988.
- ARMSTRONGOVÁ, K.: *Velká transformace : Svět v době Buddha, Sokrata, Konfucia a Jeremjáše*. Praha : Academia, 2012.
- BURN, A. R.: *The Pelican History of Greece*. Middlesex (England) : Penguin Books Ltd, 1965.
- CANFORA, L.: *Dějiny řecké literatury*. Praha : KLP, 2004.
- CORNFORD, F. M.: *Dalla religione alla filosofia : Uno studia sulle origini della speculazione occidentale*. Lecce : Argo, 2002.
- DIOGENES LAERTIOS: *Životopisy slávných filozofov I – V*. Martin : Thetis, 2016
- DUBOVSKÝ, P.: *Hezekiah and the Assyrian Spies : Reconstruction of the Neo-Assyrian Intelligence Services and its Significance for 2 Kings 18 – 19*. Roma : Editrice Pontificio Instituto Biblico, 2006.
- EHRENBERG, V.: *The Greek State*. New York : Barnes and Noble, 1960.
- EHRENBERG, V.: When Did Polis Rise? In: *The Journal of Hellenic Studies*, roč. 57, 1937, č. 2, s. 147 – 159.
- FINLEY, M. I.: *Antická a moderná demokracia*. Bratislava : Kalligram, 2014.
- FREL, J.: *Od tyranů k Sókratovi*. Praha : Mladá fronta, 1969.
- GAGARIN, M.: *Early Greek Law*. Berkeley : University of California Press, 1986.
- GAGARIN, M.: *Writing Greek Law*. Cambridge : Cambridge University Press, 2008.
- GOLDSWORTHY, A. K.: The *Othismos*, Myths and Heresies: The Nature of Hoplite Battle. In: *War in History*, roč. 4, 1997, č. 1, s. 1 – 26.
- HANKINS, J. (ed.): *Renesanční filosofie*. Praha : Oikoymenh, 2011.
- HANSEN, M. H.: *Polis : An Introduction to the Ancient Greek City-State*. Oxford : Oxford University Press, 2006. HANSEN, M. H.; NIELSEN, T.H. (eds.): *An Inventory of Archaic and Classical Poleis (An Investigation Conducted by The Copenhagen Polis Centre for the Danish National Research Foundation)*. Oxford : Oxford University Press, 2004.
- HANSON, V. D.: *A war like no other: how the Athenians and Spartans fought the Peloponnesian War*. New York : The Random House, 2005.
- HANSON, V. D.: *The Western Way of War*. New York : Alfred A. Knopf, 1989.
- HARLOE, K.; MOMIGLIANO, N.; FARNOUX, A. (eds.): *Hellenomania*. New York; Abingdon (Oxfordshire) : Routledge, 2018.
- HUSSEY, E.: *Predsokratici*. Praha : Petr Rezek, 1997.
- KAGAN, D.; VIGGIANO, G.F. (eds.): *Men of Bronze : Hoplite Warfare in Ancient Greece*. Princeton; Oxford : Princeton University Press, 2013.
- KRISTELLER, P. O.: *Renaissance Thought : The Classic, Scholastic, and Humanist Strains*. New York : Harper&Row, Publishers, 1961.
- LONDON, J. E.: *Soldiers & Ghosts : A History of Battle in Classical Antiquity*. New Haven; London : Yale University Press, 2005.
- METCALF, W. E. (ed.): *The Oxford Handbook of Greek and Roman Coinage*. Oxford : Oxford University Press, 2012.

- OLIVER, J. H.: Text of the So-Called Constitution of Chios from the First Half of the Sixth Century B. C. In: *The American Journal of Philology*, roč. 80, 1959, č. 3, s. 296 – 301.
- SCHWARTZ, A.: The Early Hoplite Phalanx: Order or Disarray? In: *Classica et Mediaevalia : Revue danoise de philologie et d'histoire*, roč. 53, 2002, s. 31–64.
- SMITH, C. (ed.): *Encyclopedia of Global Archaeology*. New York, NY : Springer, 2014.
- SZLEZÁK, T. A.: *Za co vděčí Evropa Řekům*. Praha : Oikoymenh, 2014.
- THOMSON, G.: *První filosofové : O staré řecké společnosti II*. Praha : STPL, 1958.
- TUKYDIDES: *Dejiny peloponézské vojny*. Bratislava : Tatran, 1985.
- VERNANT, J. P.: *Počátky řeckého myšlení*. Praha : Oikoymenh, 1995.
- VERNANT, J.-P.: *Řecký člověk a jeho svět*. Praha : Vyšehrad, 2005.
- WINCKELMANN, J. J.: *Dějiny umění starověku, Stati*. Praha : Odeon, 1986.

Lukáš Jeník, PhD.
Katedra křesťanské filozofie
Teologická fakulta Trnavské univerzity
Kostolná 1, P. O. Box 173,
814 99 Bratislava
e-mail: lukas.jenik@truni.sk